

הפוטו-ז'ורנליזם הארץ ישראלי

שלמה שבא

ודתית בעיר מינכן. הוא למד תולדות האמנות וכלכלה באוניברסיטאות מינכן וברלין. מנעוריו היה פעיל בתנועות נוער ציוניות, ומאותם ימי נוער הוא מכיר את טדי קולק. שני שליחים מארץ ישראל, שהרשימו אותו, או, היו אנצו סירני ויצחק בן אהרון.

בשנת 1929 השאיל לו אחיו ג'ורג' גידל, שכבר נודע כצלם עתונאי, מצלמת "לייקה", וטים צילם את צילומי העתונאים ראשונים: חבורות נודדים בגרמניה. התמונות נרכשו מיד על ידי עתון וגידל המשיך וצילם בשביל העתונות. חצי שנה אחר כך צילם את אחת מתמונותיו המפורסמות ביותר: הוא ישב בגן של בית קפה בברלין, ולא רחוק ממנו יושבה חבורת אנשים שהתדיינה בהתלהבות. גידל צילם את הקבוצה; זו היתה צמרת המפלגה הנאצית והיטלר בתוכה. איש לא העלה על דעתו, שארבע שנים אחר כך יעלו הנאצים לשלטון וישנו את גורל העולם. גידל נסע במדינות אירופה והפיק במצלמתו סדרות צילום, דו"חות על הזמן ועל המצב. לעתים ליווה את תמונותיו בטקסט. בשנת 1931 ביקר בארץ ושלח מכאן סדרת תמונות על היחסים בין הערבים והיהודים, מלוות בטקסט. אותה שנה נהרג אחיו הצלם בתאונת דרכים. הנושא היהודי תפס מקום נכבד בצילומיו. גידל נסע עם שני חברים ציונים לארצות מזרח אירופה, לעקוב אחרי החיים היהודים שם, והעלה כמצלמתו סדרת תמונות של יהודי פולין, שהן מן העדויות האחרונות על החיים היהודיים בארץ זו.

ב-1936 עלה לארץ. אחד מצילומיו הראשונים כאן מפורסם בספרי הצילום: חסיד שוכב על כיפת קבר רכי שמעון בר יוחאי באור ירח. הוא צילם בשביל מוסדות ציוניים וגם בשביל עתונות אירופית. הוא היה אחד

אמצעים כספיים ואמצעים טכניים כדי העתונים כדי לשלב צילומי חדשות "טריים" בעתון. אולם בארץ פעלו מוסדות תעמולה של ההסתדרות הציונית, קרן הקיימת וקרן היסוד, שצריכים היו לתמונות רבות כדי לפרסמן בחוץ לארץ — באירופה ובאמריקה. באירופה יצאו לאור עשרות עתונים יהודיים ומאות כתבי עת בכל שפות היהודים, שלהם מאות אלפי קוראים, והם פירסמו את תמונות ארץ ישראל ומאורעותיה בהרחבה.

כתחילה היו אלו אמנם צילומים "כלליים" — נוף, קיבוצים, התיישבות, עובדי אדמה, חלוצים וכדומה. אבל במהלך שנות ה-30, עם מאורעותיהן הרבים, החלו המוסדות הציוניים לפרסם יותר ויותר תמונות של אירועים: העפלה, התיישבות, התנגשויות עם הערבים, יישובי חומה ומגדל, שמירה, עימותים עם האנגלים וכיוצא באלה. למעשה, לא היו אלה צילומים בעלי תוכן חדשותי ועתונאי, והצלמים שעלו מגרמניה יכלו לצלם אותם ברמה טובה. שלא כבמקרים אחרים, אי ידיעת השפה לא הפריעה. חלק מהצלמים העולים ניסו גם להקים סוכנויות להפצת צילומי עתונות בעולם. אחרים עסקו גם בצילום של קולנוע ורקמנטרי.

עם מונטגומרי ווינגייט

אחד הצלמים מן השורה הראשונה של הפוטו-ז'ורנליזם האירופי שעלה לארץ, עסק בה בצילום ויצא ממנה לשליחויות עתונאיות נועזות, הוא נחום טים גידל, החוגג בימים אלו שמונים שנה להולדתו. שמו של גידל מפורסם כיום בספרים ובמחקרים רבים על תולדות הפוטו-ז'ורנליזם.

נחום טים גידלביץ, שהחליף שמו לגידל, נולד בשנת 1909 למשפחת פרוונים אמידה

כסוף שנות ה-20 נולד בגרמניה הפוטו-ז'ורנליזם, שביקש להרחיב את שימושם של הצילומים בעתונות ולעשות אותם חלק בלתי נפרד ביומון ובשבועון. צילומים אלו מסרו גם מראה, גם מידע וגם אווירה שהידיעה והמאמר לא יכלו למסור, והיו לכשעצמם "חדשה". סדרות צילומים כאלו על נושאים שבחדשות הופיעו גם במוספים של סוף השבוע, בשבועונים ובירחונים — כמסות-מאמרים לכשעצמן.

אחד הגורמים העיקריים להרחבת השימוש בצילום העתונאי היה המצאתן של מצלמות קטנות, משוכללות ונוחות להפעלה מהירה. החשובה בין מצלמות אלו היתה ה"לייקה". הנודע שבצלמי הסגנון החדש היה אריך סולומון, שצילם את אישי המדינות ואישי ציבור ואת הפעילות הפוליטית שבמסדרונות הפרלמנטים ומשרדי הממשלה או חבר האומים בזינווה. את צילומיו עשה על פי רוב בלי ידיעת המצלומים עצמם, במפתיע, וצילומיו הם עד היום מהמשוכחים שבצילומי העתונות. ממשיך דרכו של אריך סולומון היה אלפרד אייזנשטאט, שהיגר לארצות הברית ב-1936 והיה בין מייסדי "לייקה", כתב העת הטוב מסוגו.

רבים מן הצלמים העתונאיים היו יהודים. בכלל, מקצוע הצילום הוא מלאכה, שהיהודים הצטיינו בה. עם עלות היטלר לשלטון בגרמניה נתפזרו צלמים אלו בעולם ותפסו מקום נכבד בארצות רבות. כמה צלמים אף באו לארץ ויסדו כאן את הצילום העתונאי.

היו בארץ תנאים מיוחדים, שאפשרו את קליטתם של הצלמים: העתונות היומית לא השתמשה אז כמעט בצילומים של מאורעות וחדשות שאירעו בו ביום או ביום לפני כן, כדן הצילום-העתונאי, שכן עדיין לא היו

שלג בירושלים, 1942 — צילום של טום גידל

ברל כצנלסון — בצילום של טים גידל

"נמאס לי לצלם חלוצים צוחקים"

בלשכת העתונות בירושלים מצוי כיום אחד האוצרות הגדולים של הצילום התיעודי בארץ משנות ה-30 וה-40: 30 אלף נגטיבים של צילומי זולטן קלוגר ו-4,000 תמונות שפותחו מהנגטיבים.

קלוגר היה הפורה מבין צלמי העתונות בארץ ישראל המנדטורית, ותמונותיו מתארות את מאבקי היישוב מאז שנות ה-30 ועד מלחמת העצמאות. הם נדפסו במאות עתונים, כתבי עת, אלבומים, ספרים, כרזות ואף הוצגו בתערוכות.

קלוגר נולד בהונגריה. משום מה הוציאה ארץ זו לעולם צלמים טובים רבים (ואגב, גם עתונאים טובים), חלקם הגדול יהודים. הוא נולד בסוף המאה הקודמת ושירת כצלם אוויר בצבא האוסטרי במלחמת העולם הראשונה. לאחר המלחמה עבר לברלין ועבד בשביל סוכנות צילום נודעת, שבראשה עמד עתונאי בשם שיפריץ. צילומיו נדפסו בעתונים רבים באירופה. עם עלות היטלר לשלטון עלה שיפריץ לארץ והחליף את שמו לבן חיים.

השתתף בפעולת קומנדו באחד מאיי יוון שהיה כבוש בידי הגרמנים, נפצע והוכרח לתורכיה, ומשם חזר לארץ.

גידל צילם אחר כך את הקרבות במזרח הרחוק, השתתף בפעולות של וינגייט בבורמה, חזר לארץ לאחר המלחמה וצילם כאן את ימי המאבק וההעפלה. ב-1947 נסע לארצות הברית, לימד תקשורת באוניברסיטאות, היה יועץ ל"לייף", נסע לכל פינות העולם והוציא לאור עשרים ושלושה ספרים תחת הכותרת "היישוב שלי", כל אחד מהם מוקדש לארץ אחרת. רעייתו כתבה את הטקסט, והוא צילם את התמונות. אחד הספרים הוקדש לישראל. בשנת 1970 חזר לארץ והרצה באוניברסיטה העברית. בשנת 1975 נערכה תערוכה גדולה של צילומיו במוזיאון ישראל. נחום גידל, שהוא מאחורני הפוטריזורנליזם האירופי, מפרסם מאמרים רבים על נושא הצילום והתקשורת בעתונות העולם ועורך תערוכות במקומות שונים. הוא עסק גם בהיסטוריה. הוא ערך תערוכה על תולדות היהודים בגרמניה בבית התפרצות בתל אביב ופרסם אלבום-ספר גדול בגרמניה על נושא זה.

הראשונים שצילם צילומים צבעוניים ופרסמם בעתון צרפתי, וכמו כן הוציא לאור ספר של דיוקנאות ילדים. גידל התקשר עם העתון המצולם הבריטי "פיקציר פוסט" וצילם בשבילו, וכן בשביל העתון "ליליפוט". ב-1940 יצא מטעם ה"פיקציר פוסט" להודו ופרסם סדרת צילום גדולה — מטע עם גנדי, בה מופיע מנהיג המאבק ההודי בנאומיו ובשיחות עם אנשים. גידל שב לארץ וצילם סדרת תמונות של מנהיג ארץ ישראלי ותלמידיו: ברל כצנלסון ערך ב-1941 סמינריון לצעירים ברחובות, וגידל צילם את ברל מדבר, מקשיב ונפגש עם המשתתפים. צילומיו של ברל מאז מפורסמים מאוד, ואחד מהם עמד תמיד על שולחן הכתיבה של פרופ' גרשום שלום. גידל לא צילם אפילו את פני האיש, אלא את רעמת שערו הגדולה מאחור ואת ידיו המחזיקות בראשו, וכל הרואה חש מיד — זהו ראש של אדם הוגה ומנהיג.

בשנת 1942 התגייס גידל לצבא הבריטי, הצטרף כצלם עתונאי למחנה השמיני של מונטגומרי וצילם את מסע הנצחון של הצבאות הבריטיים לאורך חוף צפון אפריקה. הוא

הארץ. מי שיסתכל בהם ימצא בין השאר תמונה של טנדר נוטרים המלונה מקימי יישוב חדש, ואם יסתכל היטב יראה, כי מפקד הטנדר הוא הסרג'נט משה דיין מנהלל, לפני שאכדה לו עינו. קלוגר לא שכח גם את אהבתו הראשונה: הוא שכר מטוסים קלים וצילם תמונות אוויר רבות, ביניהן תמונת הירדן המתעקל כנחש, המפורסמת מאוד. הוא גם זכה למדליה של זהב ביריד המזרח.

משקמה המדינה, כבר לא היתה צריכה קרן היסוד לצלמים. קלוגר ראה זאת כפחיתות כבוד לעצמו לרוץ עם צלמים צעירים לפתחי מערכות העתונים ולהציע צילומים, כפי שנהוג היה בשנות ה-50. למזלו, השיג לו בן חיים עבודה: לצלם נופים ושרידים ארכיאולוגיים כשביל ארבעת הכרכים של האלבום הגדול

חיים ציטט מפיו: "אני נחנק, אני לא מתקדם. אני מפגר אחרי צלמים בעולם. החלוצים כאן מתים מקדחת, חיים בעוני, עייפים, ועלי לצלם אותם רוקדים, צוחקים ושבעי רצון תמיד. נמאס לי לצלם חלוצים צוחקים."

אחת מהמשימות הראשונות שלו בארץ היתה צילום של חברת עליית הנוער הראשונה, שהגיעה לארץ בשנת 1934. עם בן חיים יצא למקומות הנידחים ביותר וצילם את היישובים החדשים ואת מתיישביהם. אחר כך פרצו מאורעות 1936, וקלוגר — אז לא היה עדיין קיים המושג של צלם צבאי — צילם את המתיישבים, אנשי ההגנה, הגפירים (נוטרים), החיילים האנגלים, הערבים, עולי חומה ומגדל תחת אש ופלגות הלילה של וינגייט — צילומים שהפכו לנכסי צאן ברזל של תולדות

קלוגר עלה עמו. שניהם החלו לעבוד בשביל קרן היסוד שפרסמה את צילומי ההתיישבות והמפעל הציוני בעולם. קלוגר נתמנה כצלם ראשי של הקרן ובן חיים — כעורך צילומים וכחב. מאז צילם קלוגר את הנודעים שבצילומי החדשות והווי החיים היהודי בארץ. קרן היסוד סיפקה פרנסה, אך היתה לה מטרה: להלל ולשבח את המפעל הציוני. לכן ביקשה צילומים של כפרים וקיבוצים, של חלוצים רוקדים ועובדים את האדמה ושל יהודים מפריחים את השממות. קלוגר צילם מאות צילומים שכאלה, אבל כעתונאי בנשמה, הוא התגעגע גם לצילומים אישיים של הווי ומצב-רוח, עצובים לפעמים. אבל תמונות שכאלה לא יכלו המוסדות הציוניים לפרסם בעולם, והוא המשיך בצילומי ההתיישבות. בן

מלוחמי וינגייט — בצילום של קלוגר

נוטרים במשמר בתקופת מאורעות הדמים — צילום של קלוגר

מתווך בין התורכים והיהודים, כדי לעקוב אחריו. ארבעים שנה אחר כך יצא צדק לירושלים וחפש את מנדל קרמר, שהזקין נעשה רוקח, גידל כרס וחיוך של הנאה שפוך על פניו, וצילמו.

צדק צילם בסתר, מחלוץ עסקו, את האנגלים רודפים אחרי מפגינים ואת נוסעי אניית המעפילים "פריטה" יורדים במים, מכנסייהם מופשלים, בחוף תל-אביב; את שז"ר (זלמן רובשוב) מלהיב המונים בהפגנה נגד האנגלים, את מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות משה שרתוק ואת ראש עיריית תל-אביב מאיר דיזנגוף, לבושים פראקים וצילינדרים ארוכים, מעין שני תרנגולים מעוטרים בכרכולות, יוצאים לפגוש את הנציב העליון; הוא צילם גם את פרופסור מרטין בובר, מיד לאחר שבא

צלם עתונות ללא לקוחות

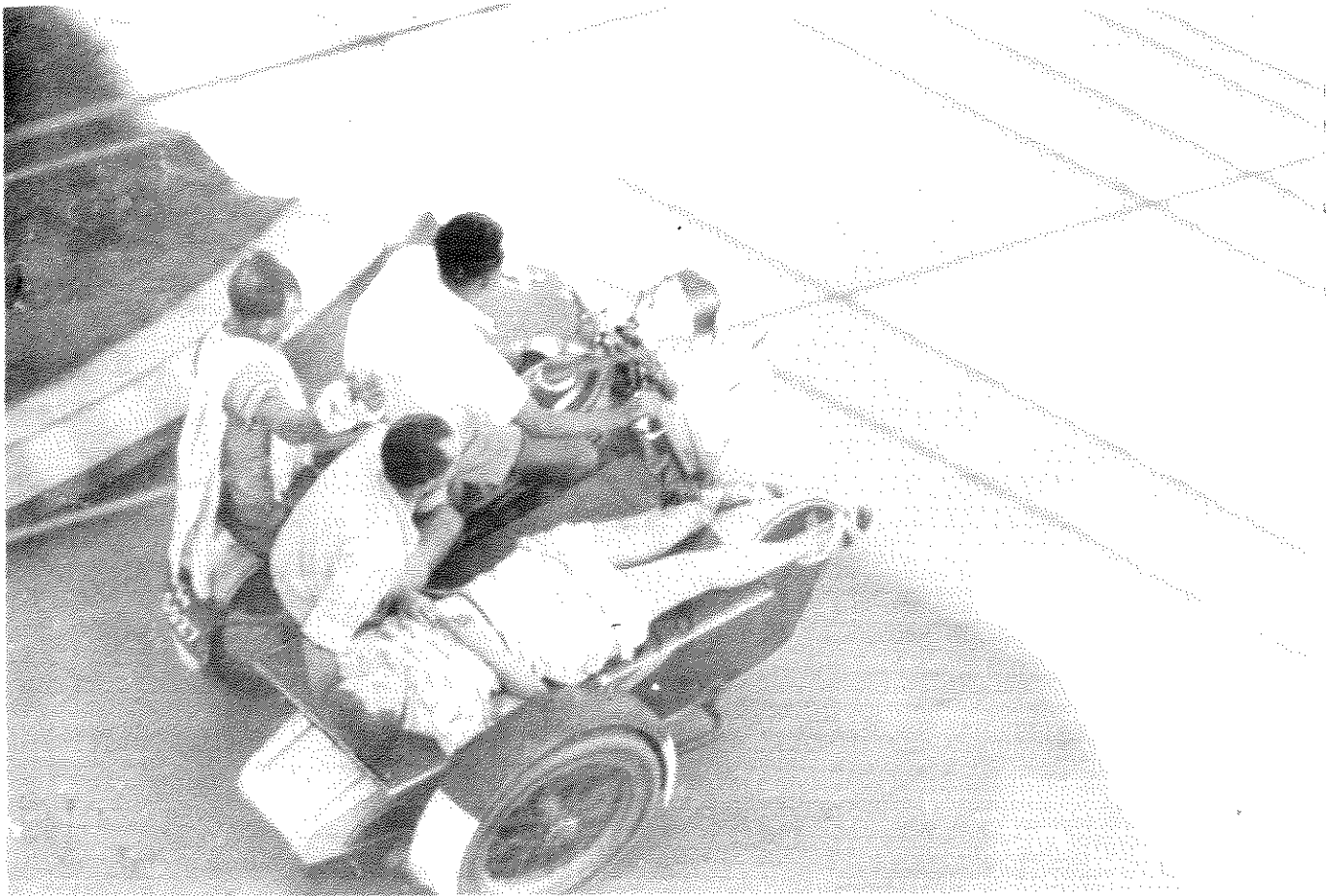
צלם נוסף, שתחילת עבודתו בשנות ה-30, הוא ולטר צ'דק. כחבריו, עסק גם הוא בצילום "מראות קרן היסוד": קיבוצים, חלוצים, מגינים ומאורעות, אבל הוא צילם גם, יותר מכל צלם עתונאי אז, חיי יום יום והווי רגיל. למכור צילומים אלו לא היו סיכויים רבים, אבל כנראה שצדק היה גם סקרן וצלם רפורטר בכל מהותו. הוא צילם בין השאר את שמעון רודי, הגיבור הנודע של שכונת התקווה, מנתק ברזל בשיניו, או את מנדל קרמר בעל הגוף, הרוקח מירושלים; צדק שהכיר היטב את כל כתבי הרצל, קרא ביומניו, כי בביקורו בארץ בשנת 1898 כדי להיפגש עם הקיסר הגרמני, שלחו התורכים את מנדל קרמר, ששימש מעין

"פני עולם המקרא". לקלוגר היתה עבודה לחמש שנים נוספות, אבל גם זו נסתיימה. בסוף שנות ה-50 ירד לאמריקה והשתקע בניו יורק. הוא היה קשיש מכדי להתחיל הכל מחדש וכפי שנמסר, פתח שם חנות לצרכי צילום.

במקרה שלו היה לנו מזל. את הנגיבים והצילומים השאיר בארץ. אחד מתלמידיו, פאול גרוס, רכשם ותרם אותם למחלקת הצילומים של לשכת העתונות הממשלתית. מנהל המחלקה באותם ימים, דוד אנדן, ידע להעריך את האוצר הגדול, והשיג תקציב לשימור התמונות. בן חיים בחר מתוכם 4,000 צילומים שפותחו והוסיף לכל אחד הסבר. צילומים אלו עומדים עכשיו לשירות העתונאים, החוקרים וההיסטוריונים.

מעמילי "פריטה" יורדים בחוף תל אביב. צילום של ו. צ'דק

פצועה קטועת רגל מועברת לבית חולים לאחר הפצצה איטלקית על תל אביב, 1940. הצלם: ו. צדק

אולם גם כצלם לא מצא צדק את פרנסתו, והוא פנה למקצוע חדש: הוא פתח, באמצע שנות ה-40 ברחוב בן יהודה בתל אביב, ליד קולנוע בית העם של אז, חנות ספרים ישנים של ספרות קלסית וארץ ישראלית בגרמנית וכאנגלית בשם "לוגוס", ראשונה בעיר. רבים מבני תל אביב רכשו ממנו ספרים ראשונים לספרותיהם. התלילים והצילומים של צדק הצטברו בחדר צדדי ללא סדר, יחד עם ספרים שאין בהם תועלת.

בסוף שנות ה-60 סגר צדק את החנות ועבר לגור בחולון. בשנים האחרונות נתגלו צילומיו מחדש וקיבלו פרסום. בגרמניה יצא לאחרונה ספר של צילומיו הארץ ישראלים, וישנה סכנה כי צילומיו כולם יועברו לארכיון בגרמניה.

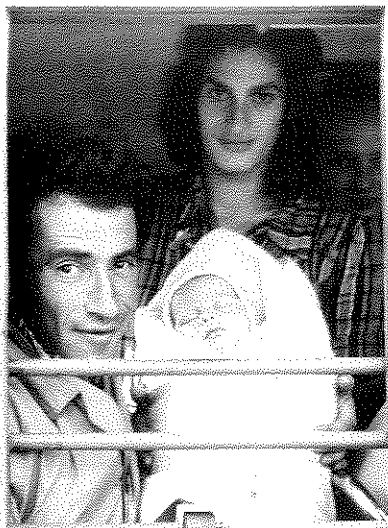
הצילום וגם הכספים שעמדו לרשות העתון לא אפשרו את ההוצאה.

ולטר צדק, שראה כי לא יוכל לחיות ממקצועו כעורך גרפי ועורך צילום, יצא עם מצלמת "רוליפלקס" לרחובות והחל לצלם. היתה לו עין מצויינת. צילומיו — גם הרשמיים בשביל המוסדות וגם אלו שניסה לצלם כצלם עתונות מבלי שימצא להם לקוחות — הם מהטובים והנועזים שצולמו באותם ימים. בין השאר צילם את ההתרחשויות מיד לאחר ההפצצה האיטלקית על תל אביב בשנת 1940. שבה נהרגו כ-150 איש, את צריפי שכונת "נורדיה" ההרוסים ואת העשן העולה עדיין מבין ההריסות. הוא קלט צילום מועזע של אשה פצועה, קטועת רגל, המובלת במהירות בתלת אופנוע אל בית החולים.

לארץ, נוסע במכונית משורינית כדי להרצות לפני תלמידים בכך שמן.

ולטר צדק בא ממשפחה סוציאליסטית נודעת. זודו אדוארד ברנשטיין היה ממנהיגי הסוציאליסטים בגרמניה; אחותו לילי צדק נתפסה לציונות בגיל צעיר בהשפעת שז"ר, היתה בין העולים הראשונים מגרמניה, פעילה בתנועת העבודה, עסקה בחינוך ובעבודות סעד והיתה בעלת כשרון גרפי. היא שצירה את כותרת העתון "דבר".

צדק היה עורך צילום של עתונים גרמנים חשובים ועלה לארץ ב-1934. אנשי "דבר", שרצו להוציא לאור תוספת מצוירת לעתון, ביקשו ממנו להגיש הצעה. צדק הדפיס דוגמה של מוסף מצולם בן שמונה עמודים. המוסף לא יצא לאור בסופו של דבר — הדפוס,

לקראת חיים חדשים – משפחת מעפילים מגיעה לארץ ישראל, 1947. צילום של ה. פין

פליט במלחמת העצמאות – יהודי שפונה מביתו בשכונת מנשיה, בשיכון זמני. צילום של ה. פין

תמונות הווי בשביל קרן היסוד והמוסדות. אל צלמים אלו יש להוסיף צלמים אחרים, שפעלו בארץ ותיעדו את ההתיישבות היהודית, כמו בן דב, סוסקין, קורבמן, צבי פייגין, אורשקס אורון, ארדה ועשרות צלמים אחרים שציי- לומיהם הם עדות למה שהתרחש בארץ ולמה שהשתנה בה. אולם, הם לא היו צלמים עתונאים, הרודפים אחרי מאורעות כדי לקלטם ולהפיצם בכתיב עת.

צלמי הפוטורז'ורנליזם, כמו כל צלמי הארץ, ראויים שעבודתם תישמר במוזיאונים ובארכיונים, תוצג, תחקר ותפורסם. לצערנו, שטח זה מונח לגמרי. לבד מלשכת העתונות הממשלתית, שלה אוצר צילומים עצום, אבל רובו ככולו מהתקופה שלאחר קום המדינה, אין מי ששומר, אוצר ומציג את עבודות צלמי הארץ עד 1948, וזו אבדה שעוד נצטער עליה.

הגדול מוקדש למאבק ההעפלה ולהתנגשויות עם האנגלים. זהו צלם של מאבק. הנס פין נפטר בשנת 1978, לאחר מחלה ממושכת. אלמנתו תרמה את הצילומים והתשלילים ללשכת העתונות הממשלתית. בשנת 1982 נערכה במוזיאון תל אביב תערוכה של צילומיו. אלו הם צלמי הפוטורז'ורנליזם הבולטים מבין הצלמים, שבאו מגרמניה ופעלו כאן בין שתי מלחמות העולם. צלמים נוספים באו מגרמניה וצילמו כאן, והגודע בהם הוא הרולד לרסקי, הנחשב עכשיו לאחד הצלמים החשובים באירופה של המחצית הראשונה של המאה. שם יצאו לאור כמה ספרים של צילומיו המיוחדים במינם – הוא צילם רק באור השמש ובעזרת מראות. לרסקי, כמו ברנהיים שחי בירושלים, הקדיש את רוב עבודתו לצילום אמנותי, אם כי גם הוא צילם לפרנסתו

צלם של תקופת המאבק

אל שלושת צלמים אלו מצטרף צלם רביעי, שלמד צילום בגרמניה ועבד שם, אבל החל לצלם בארץ רק לאחר מלחמת העולם השנייה. זהו הנס חיים פין. פין נולד בברלין בשנת 1916, החל לצלם בגיל צעיר מאוד, שש עשרה, וצילומיו התפרסמו בעתוני ברלין ובסוכנות החדשות "איי.פי". ב-1938 עלה לארץ, התגייס לצבא הבריטי ושירת במחלקת צילום ומיפוי. רק לאחר שחרורו, ב-1945, החל לעסוק בצילום חדשות. אלו היו הימים הסוערים של המאבק בבריטים, והזמן וההת- פתחות הטכנית איפשרו גם לעתוני הארץ להדפיס צילומי חדשות. הנס פין היה אחד הצלמים הראשונים שמכרו את תמונותיהם לעתוני הארץ וחרף לארץ, כצלמי העתונות של היום. צילומיו ליוו את הזמן הסוער – חלקם